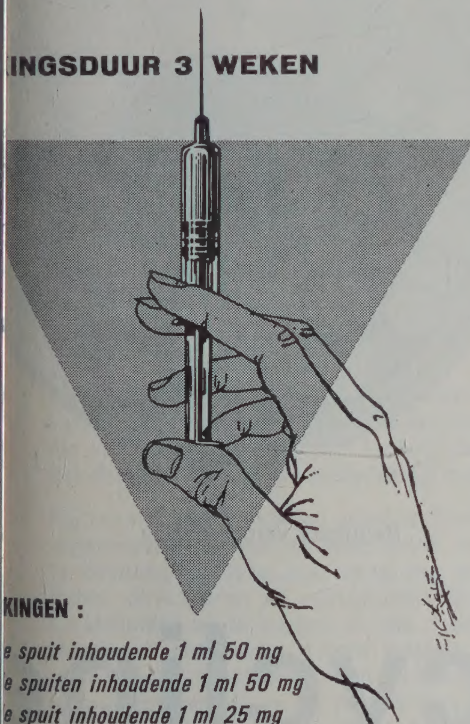

SINT LUCAS TIJDSCHRIFT

1965 Nr. 2

INHOUD :

Patiënt, arts, ziekenhuis

Prof. Dr. R. C. KWANT o. S. A. - Utrecht.

In nummer 6 van jaargang 1964 publiceerde de redactie een artikel van de hand van Prof. Kwant over de ontwikkeling van de structuur van het ziekenhuis. In laatstgenoemd artikel koos de schrijver de algemene ontwikkeling van de arbeidswereld als vertrekpunt. Kritische reacties hierop lieten hem toe het probleem anders te belichten, nu vanuit de relatie patiënt-arts. Deze nieuwe beschouwingen volgen nu en werden met dank overgenomen uit het « Katholiek Artsenblad », nummer 2, februari 1965.

INLEIDING.

Mijn optreden hier te Eindhoven voor de staven van het Binnenziekenhuis en van het Sint Josephziekenhuis heeft een voorgeschiedenis die aan sommigen van mijn toehoorders misschien iets zeggen, omdat deze de inhoud van deze lezing meer begrijpelijk maakt.

Een aantal jaren geleden werd te Eindhoven een gespreksgroep georganiseerd die zich tot taak stelde, de structuur van het ziekenhuis te bestuderen. Deze gespreksgroep was samengesteld uit bestuursleden, directeuren en specialisten. Men heeft mij verzocht, als gespreksleider op te treden. Ik heb naar voren gebracht dat ik geenszins een insider was in deze materie. Het antwoord luidde dat men juist iemand zocht die buiten de partijen stond, en die op wijsgerig niveau enigermate op de hoogte was van de algemene ontwikkeling van de arbeidsstructuren. Voor deze overwegingen ben ik gezwicht, en tijdens vele gesprekken die zich over enkele jaren uitstrekten, hebben wij onze aandacht gewijd aan de structuur van het ziekenhuis, daarbij onze aandacht ook vestigend op de beschikbare litteratuur. Uit deze gesprekken resulteerde een door mij geredigeerd rapport, dat echter niet voor publicatie bestemd was. Het was aan sommigen bekend dat te Eindhoven over deze zaken werd gesproken, en dit was aanleiding tot een aan mij gerichte uitnodiging om te Nunspeet voor een landelijke vergadering van ziekenhuisdirecteuren

een inleiding te houden over deze zaak. Ik heb daar de structuurontwikkeling van het ziekenhuis besproken tegen de achtergrond van de algemene arbeidsontwikkeling : wat het ziekenhuis betreft, kon ik steunen op de rijke informatie die ik had opgedaan tijdens onze gesprekken. Men heeft mij later verzocht, de tekst van mijn inleiding op schrift te stellen, en deze tekst is gepubliceerd in « Ons Ziekenhuis ». Later is hij ook opgenomen in « Katholiek Artsenblad » en « Medisch Contact ».

Mijn inleiding vond van sommige zijden bijval, maar tegen mijn zienswijze zijn ook vele kritische bedenkingen uitgesproken, vooral van de zijde van medische specialisten. Deze kritische bedenkingen zijn ten dele gepubliceerd, ten dele bereikten zij mij op andere wijze.

Directie en staven van twee Eindhovense ziekenhuizen hebben mij verzocht, nogmaals te spreken over de structuur van het ziekenhuis, nu echter met verwerking van de naar voren gebrachte bezwaren.

Het is mij niet mogelijk, tijdens een lezing op alle bezwaren een antwoord te geven. Men kan van een verzameling van antwoorden nu eenmaal geen coherente lezing maken. De bezwaren kwamen overwegend voort uit het feit, dat ik de algemene ontwikkeling van de arbeidswereld als vertrekpunt heb genomen, vandaaruit ben overgegaan tot het ziekenhuis, en tenslotte vanuit deze zeer algemene gezichtspunten heb gesproken over de verhouding patiënt-arts. Het eigene van deze laatste verhouding zou, zo verweet men mij, vanwege deze benadering niet voldoende naar voren komen. Ik wil daarom nu proberen, mijn betoog in omgekeerde volgorde op te bouwen, nl. vertrekkend vanuit de relatie patiënt-arts, en vandaaruit doordenkend naar het ziekenhuis. Wellicht blijkt het mogelijk, langs deze andere weg mijn gezichtspunten zo te ontwikkelen, dat tegemoet wordt gekomen aan sommige bezwaren van de zijde van medische specialisten.

1. Het persoonlijke karakter van de relatie patiënt-arts.

De mens leidt een bestaan dat van binnen uit bedreigd wordt. Het wordt natuurlijk ook van buiten af bedreigd, maar dit laatste is mogelijk doordat het innerlijk wankel is. Dit is uiteraard eigen aan een belichaamd bestaan. Wij weten dat alle menselijke mogelijkheden met de welstand van ons lichaam samenhangen.

Degenen die het dualisme afzweren zullen zich nog sterker uitdrukken, maar dit onderscheid is voor ons onderwerp bijkomstig. Omdat ons bestaan zelf van binnen uit wankel is, zijn vrees en angst algemeen menselijke fenomenen.

De mens is echter niet blindelings en machteloos overgeleverd aan de gevaren die hem bedreigen. Hij kan zijn bestaan bevorderen, en ook verdedigen, en wel omdat hij begaafd is met rede. Het medische

beroep is bij uitstek een vorm van bestaansverdediging. De wording van het medische beroep is de ontwikkeling van de kundigheid om de bestaansbedreiging te bestrijden. Het gaat hier over een kundigheid ; daarom spreken wij van geneeskunde. Deze kundigheid is mogelijk dank zij het licht van de rede, en zij heeft zich vooral ontwikkeld dank zij de wetenschappelijke rede. Vandaar de vele medische wetenschappen die de mens helpen zijn kundigheid in deze tot ontplooiing te brengen.

De geneeskunde is reeds zeer oud. Vooral echter gedurende de laatste eeuw heeft zij zich met een stormachtig tempo ontwikkeld. Men kan de snelheid van de ontwikkeling enigszins afmeten aan de afname van de kindersterfte en de toename van de gemiddelde leeftijdsduur.

De relatie patiënt-arts is bij uitstek een persoonlijke relatie in een zeer pregnante zin, nl. een relatie tussen twee personen. Van de zijde van de geneesheer hebben wij te doen met een kundigheid die van persoonlijke aard is, die is verworven door studie en praktische oefening. Hoe indrukwekkend groot ook het instrumentarium is waarvan de moderne arts soms gebruik maakt, wij hebben hier toch te doen met een bezigheid die niet volkomen aan instrumenten kan worden overgedragen.

Het invoelend verstaan van de andere mens blijft als regel een grote rol spelen. Ook van de zijde van de patient is de relatie persoonlijk. Immers, men wendt zich niet tot de arts om een materiëel ding te verkrijgen of te laten repareren, doch in verband met zijn eigen welstand. Iemand gaat naar een arts omdat hij het niet goed maakt. Hij wil zich laten behandelen. De gevraagde hulp betreft hemzelf.

De relatie patiënt-arts is des te meer persoonlijk, omdat het vertrouwen hierbij een grote rol speelt. Het lichaam is geen ding, maar de existentie van een persoon. De houding van de persoon speelt als regel een rol bij de genezing.De arts moet de patiënt ook brengen tot de juiste houding ten opzichte van zichzelf, en daartoe is hij niet in staat zo de patiënt geen vertrouwen in hem stelt. Toeschouwers bij de behandeling zijn minder gewenst. Het ligt dus voor de hand dat de patiënt zich begeeft naar een arts waarin hij vertrouwen stelt, en van dit vertrouwen maakt de arts een dankbaar gebruik.

De relatie patiënt-arts is niet een boven-historisch gegeven. Zij is binnen de geschiedenis ontstaan en ontwikkelt zich in de loop van de geschiedenis. Er zijn weliswaar in deze verhouding elementen van blijvende aard, maar deze komen toch te staan binnen een steeds veranderende contekst, en met deze contekst veranderen ook zij. In het nu volgende wil ik wijzen op twee belangrijke veranderingen die zich in de laatste tijd hebben voorgedaan.

2. De universalisering van de relatie patiënt-arts.

De intrede in de relatie tot de arts is, zolang er artsen bestonden, als regel beschouwd als een groot goed. Er zijn wel eens remmingen geweest die voortkwamen uit bijgeloof en vooroordelen, maar deze worden overwonnen door de ervaring van het nut van de medische behandeling. Dit goed was en is echter voor vele mensen niet toegankelijk. Er leven in onze wereld nog talloze mensen voor wie de mogelijkheid niet bestaat, in relatie met een arts te treden, en het is nog niet zo heel lang geleden dat zluks ook in ons land het geval was.

Dit vindt zijn grond niet in het feit dat de mensen niet naar medische behandeling verlangen, en evenmin in gebrek aan bereidheid van de zijde van de artsen ; voor enige beschuldiging is dus geen plaats. Maar de artsenvoorziening was eenvoudigweg niet voldoende, en in grote delen van de wereld is zij nog steeds onvoldoende.

Welnu, in de ontwikkelde samenleving is het zo, dat aan iedere burger de mogelijkheid wordt geboden om, wanneer zulks nodig is, in relatie tot de arts te treden. Zulks wordt bij ons beschouwd als een recht. Wanneer in ons land iemand onnodig zou sterven omdat hij zich niet tot arts kon wenden, omdat de relatie patiënt-arts voor hem ontoegankelijk was, dan wordt daar schande van gesproken -merken wij op dat dit nog niet geldt voor sommige gebieden, b.v. voor psychiatrische behandeling. In ons land is het zojuist gezegde vanzelfsprekend, maar in zichzelf is het helemaal niet vanzelfsprekend. Het is het resultaat van een sociale ontwikkeling, en wel een resultaat dat wij beslist niet prijs willen geven. Het is een waardevol onderdeel van onze ontwikkeling. Ik gebruik in dit verband de uitdrukking : universalisering van de relatie patiënt-arts. Wil deze universalisering plaats vinden, dan moeten twee voorwaarden vervuld zijn :

1. - Er moeten voldoende artsen zijn. De schaarste van de medische voorziening moet worden overwonnen. Vandaar de toename van het aantal medische studeten aan onze universiteiten.

2. - De toegangsvoorwaarden tot de relatie patiënt-arts moeten geregeld worden. Het eerste punt vraagt geen commentaar, wel echter het tweede. Het is ondenkbaar dat de relatie patiënt-arts geuniversaliseerd wordt, zo de toegangsvoorwaarden niet worden geregeld.

De financiële vergoeding van de medische dienst neemt hierbij een voorname plaats in, want natuurlijk moet de arts van zijn dienstverlening zelf kunnen bestaan. Indien nu de vergoeding van dien aard is dat vele burgers haar niet kunnen opbrengen, wordt de relatie voor hen ontoegankelijk. Een samenleving die de betreffende relatie universaliseert, moet derhalve de financiële toegangsvoorwaarden regelen. Het ligt dus voor de hand, dat de arts deze toegangsvoorwaarde niet langer zelf in volkomen vrijheid kan bepalen.

Ik heb gezegd dat de samenleving in deze regelend op moet treden.

Dit is een vage term die echter expres is gekozen. Zulk een regeling kan immers op verschillende wijzen tot stand komen. Het zou denkbaar zijn dat de staat, d.w.z. het bestuursapparaat van de georganiseerde samenleving, de regeling treft. Deze oplossing ligt ons, als burgers van een vrije samenleving, niet bepaald. Het is gelukkig ook denkbaar dat een regeling ontstaat door samenspel van vrije krachten, i. c. door middel van overleg tussen de georganiseerde artsen en de georganiseerde patiënten. Zo is het bij ons gegaan, en bij ons interveniëert de staat slechts wanneer het overleg stagneert ; dan wordt interventie nodig, omdat het hier gaat over een wezenlijk onderdeel van het algemene welzijn. Maar hoe dan ook, een regeling moet worden getroffen.

Sociale machten interveniëren derhalve in de verhouding patiënt-arts. Dit gebeurt echter niet om haar te vertroebelen, maar juist om haar voor allen mogelijk te maken. Dank zij deze interventie van sociale machten wordt de verhouding patiënt-arts geuniversaliseerd. Ik wil hierbij nog enkele opmerkingen maken. Ik heb gezegd dat de artsen niet langer in volkomen vrijheid de financiële toegangsvoorwaarden bepalen ; dit sluit natuurlijk helemaal niet uit, dat zij als betrokken partij meespreken bij het tot stand komen van de regeling.

Verder mag men uit het feit, dat ik de regeling als zodanig als een groot goed beschouw en met vreugde begroet, niet afleiden dat ik onze concrete regeling onder alle opzichten en op alle punten zou bijvallen. In dit alles ligt een zekere relativering van de vrijheid van de arts besloten ; deze relativering van vrijheid is echter de noodzakelijke voorwaarde voor het ontstaan van een groot goed. Bepaalde zienswijzen omtrent het zgn. ereloon, met name dat na de in vrijheid verleende dienst in onderlinge afspraak de vergoeding wordt vastgesteld, zijn m. i. door de beschreven ontwikkeling achterhaald.

3. De interventie van het ziekenhuis.

De medische bezigheid sluit twee voorname onderdelen in, het stellen van de diagnose en de ingreep in geval van ziekte ; de medicus tracht de situatie vast te stellen en te beinvloeden. Welnu, in beide sectoren van de medische bezigheid heeft hij langzamerhand de beschikking getregen over een indrukwekkend instrumentarium ; er zijn vele instrumenten ontwikkeld die hem ten dienste staan bij het maken van de diagnose, en andere waardoor hij meer effectief kan ingrijpen. Het medische instrumentarium heeft zich dermate ontwikkeld dat het de bezitsmogelijkheid van de afzonderlijke arts reeds lang te buiten gaat, en zelfs kan niet meer elk ziekenhuis over alle bestaande instrumenten beschikken.

Deze ontwikkeling heeft vele gevolgen. De huisarts kan al lang niet meer alles afwerken, vanwege de specialisatie, maar ook omdat hij

niet kan beschikken over de vele instrumenten die nodig zijn. Ook de specialist kan thuis lang niet altijd meer beschikken over de materiële middelen die nodig zijn tot effectieve uitoefening van zijn bezigheid. In vele gevallen is het ziekenhuis de plaats geworden waar de medische behandeling alleen maar geboden kan worden.
Hierdoor heeft het ziekenhuis een nieuwe en belangrijke functie gekregen. Ziekenhuizen hebben reeds gedurende een aantal eeuwen bestaan, maar aanvankelijk waren zij niet zozeer plaatsen, bestemd voor medische behandeling, doch veeleer verzorgingsplaatsen voor hoogst ernstige zieken. De medicus speelde er, althans in verhouding tot nu, een geringe rol. Het ziekenhuis was de plaats waar men ging sterven. De gang naar het ziekenhuis was het begin van het einde.

Het valt te begrijpen dat sommige mensen angst bleven gevoelen voor het ziekenhuis ook toen de situatie reeds grondig veranderd was. Nu is het ziekenhuis de plaats vanwaar zeer vele mensen genezen naar huis terugkeren, dank zij een medische behandeling die slechts daar mogelijk is. Daar bevinden zich immers de meest kostbare observatieinstrumenten en alle middelen, benodigd voor een effectieve ingreep. Het « moderne ziekenhuis » in deze zin bestaat nog niet zo heel lang. Over de historische ontwikkeling hiervan ga ik niet spreken ; ik ben geen historicus, en van dit bijzondere stuk geschiedenis ben ik niet op de hoogte. Ziehier een nieuwe werkelijkheid die te maken heeft met de relatie patiënt-arts. Deze is in vele gevallen alleen nag maar binnen het kader van het ziekenhuis mogelijk. Ook hier echter is van een aantasting van de betreffende relatie geen sprake. Het ziekenhuis heeft zich opgedrongen als het enige kader dat de relatie in de huidige betekenis mogelijk maakt. De relatie patiënt-arts in de moderne betekenis is ondenkbaar zonder voldoende bedden in goed ingerichte ziekenhuizen. Vandaar worden specialisten die geen ziekenhuisbedden ter beschikking hebben, ten zeerste geremd in hun medische bezigheid.

Het ziekenhuis is dus in vele gevallen de « werkplaats » van de arts geworden, vooral van de medische specialist. Vandaar neemt de arts er een zeer voorname plaats in. Maar het ziekenhuis is méér dan alleen de « werkplaats » van de arts. Het is een gecompliceerd bestel dat vele componenten heeft. Het is een tijdelijke verblijfplaats voor vele mensen die moeten worden gevoed en verzorgd ; daarom vinden wij er een keuken- en een verpleegdienst. De vele instrumenten moeten door bekwame technici bediend worden ; vandaar de technische dienst die zich steeds uitbreidt. Dit alles moet zo economisch mogelijk worden gemaakt ; vandaar de economische sector.

Het ziekenhuis wordt dus een hoogst ingewikkeld bestel, waarin zeer vele mensen werkzaam zijn, allen in dienst van de vele patiënten. Het is weliswaar een middel dat de relatie patiënt-arts op een nieuwe wijze mogelijk maakt, maar dit middel is een bestel dat

eigen spelregels moet gaan ontwikkelen om een effectieve samenwerking, en dus een goede verzorging te garanderen.
De medici zijn hun dienst gaan verrichten binnen dit bestel. Dit moet enerzijds zo ingericht worden dat de medici op de optimale wijze hun werkzaamheid kunnen verrichten, maar anderzijds moeten de medici zich aanpassen aan de onvermijdelijke eisen van het bestel. Zij kunnen niet, tenzij in geval van urgentie, op elk moment iedere patient gaan bezoeken, want er zijn ook andere diensten. Zij kunnen evenmin op ieder moment, tenzij weer in geval van urgentie, over alle instrumenten beschikken, want twee artsen kunnen niet tegelijkertijd hetzelfde instrument gebruiken, en bovendien moeten de werktijden van de technici geregeld worden.

De medische specialisten moeten zich dus aanpassen aan de eisen van een bestel dat niet geheel in hun handen is, dat eigen spelregels kent, dat bestuurd wordt door andere instanties. Het werken binnen zulk een patroon brengt soms moeilijkheden met zich mee voor mensen die bewogen worden door de nood van hun patiënten, die bovendien behoren tot een groep die vroeger niet binnen een dergelijk bestel werkte, en waarvan sommigen nog steeds daarbuiten werkzaam zijn. De moeilijkheden behoeven helemaal niet te wijzen op individuele onwil, doch kunnen grotendeels verklaard worden vanuit het feit dat zij als groep er nog niet aan gewend zijn, binnen een dergelijk bestel te werken, dat zij soms als een beklemming aanvoelen -en dat soms ook beklemmend werkt, door een niet optimale organisatie.

Is het ziekenhuisbestel een bedrijf ? Het is natuurlijk geen bedrijf dat materiële goederen produceert, geen fabriek. Er wordt dienst verleend, en de te dienen mens moet in het middelpunt staan. Maar het ziekenhuis heeft ongetwijfeld onder sommige opzichten een bedrijfmatig karakter. Vele mensen moeten samenwerken, de samenwerking, en vooral de werktijden, moeten worden geregeld. Er moet een goede economische organisatie zijn, want het ziekenhuis is, hoewel er met liefde en toewijding verpleegd moet worden, toch geen liefdadige instelling meer ; de hoge uitgaven moeten vanuit de inkomsten gedekt worden. De mensen kunnen er niet geholpen worden tenzij met behulp van een organisatie die onder vele opzichten bedrijfachtig aandoet. Dit behoeft echter helemaal geen devaluatie van het ziekenhuis in te houden, en ook niet van de medische bezigheid.

4. Bestuursproblemen.

Waar een bestel waarin velen samenwerken zich ontwikkelt, ontwikkelt zich ook een bestuur. Het ziekenhuisbestel ontwikkelt zich in een stormachtig tempo, en steeds nieuwe elementen, steeds nieuwe werknemers, doen er hun intrede. Steeds nieuwe coördinaties blijken nodig, en dan moeten er mensen zijn die coördineren. In onze moder-

ne tijd moet een goed bestuur aan twee fundamentele eisen voldoen. In de eerste plaats moet gezorgd worden voor een efficiënte gang van zaken.

« Efficiency » houdt hier in, dat het bestel zo wordt ingericht dat de optimale hulp wordt geboden. Wie zich namens de mens tegen efficiency verzet, bedreigt de mens, in plaats van hem te helpen. In de tweede plaats dienen de zaken op een zo democratisch mogelijke wijze geregeld te worden. Zulks houdt in, dat zoveel mogelijk alle groepen zeggingschap hebben over hun eigen situatie. De medici b.v. dienen niet volkomen te worden onderworpen aan schema's waarover zij helemaal niet kunnen meepraten. Maar ditzelfde geldt voor mensen van de technische dienst, voor verplegend personeel, voor hen die in de keuken werkzaam zijn enz. Elke groep dient zeggingschap te hebben, doch natuurlijk overeenkomstig zijn kwaliteiten ; het zou dwaas zijn, aan de medische staf en aan het keukenpersoneel dezelfde zeggingschap toe te kennen. Maar men mag geen enkele groep dwingen tot volkomen passiviteit ten aanzien van hun situatie. Het ligt voor de hand dat vele bestuursproblemen zich voordoen. Datgene wat traditioneel wordt aangeduid als « het bestuur » van een ziekenhuis is al geen bestuur meer in de volledige zin van het woord. Het is veelal een extern lichaam dat de mogelijkheden ontwerpt, de grote lijnen van coördinatie trekt, dat mensen benoemt op sleutelposities. Maar daarnaast is een intern bestuur zonder meer noodzakelijk geworden. Dit interne bestuur bestaat uit de directeur, uit de hoofden van diensten en afdelingen. Omdat de verschillende groeperingen mee moeten spreken ten aanzien van hun eigen situatie, moeten zij zich tot werkelijke groepen organiseren, hetgeen dan ook in feite plaats vindt. Alle groepen dienen een structureel gegarandeerde medezeggingschap te hebben, zodat niet alles over hun hoofden heen beslist wordt.

Onder deze groepen neemt de medische staf ongetwijfeld de voornaamste plaats in. De medici staan in het centrum van de dienstverlening waarvoor het ziekenhuis bestaat. Zij moeten een werkelijke groep vormen, vooreerst omdat zij elkaar vanwege de verregaande specialisatie nodig hebben, in de tweede plaats omdat hun groep een belangrijk advieslichaam is voor het interne en externe bestuur. Ik heb dit elders uitgewerkt.

BESLUIT.

Ik heb in deze inleiding dezelfde gezichtspunten uitgewerkt die ik behandelde in mijn reeds eerder gepubliceerde toespraak. Koos ik toen echter als vertrekpunt de algemene ontwikkeling van de arbeidsqereld, nu heb ik de relatie patiënt-arts als vertrekpunt gekozen, en vandaaruit ben ik doorgedrongen tot de factoren die de relatie patiënt-arts in de moderne zin mogelijk maken. Er zijn factoren en instellingen ontstaan die interveniëren in de verhouding patiënt-arts.

Zij bedreigen deze verhouding echter niet, doch maken haar op een nieuwe wijze mogelijk. Iets van de vrijheid der artsen is verloren gegaan, doch dit verlies is de prijs voor een grote winst, die hierin bestaat dat meer mensen op een meer effectieve wijze geholpen kunnen worden. Het ligt voor de hand dat er soms fouten worden gemaakt, dat de samenleving soms regelingen treft waarover artsen niet bepaald gelukkig zijn, dat het ziekenhuis niet efficiënt georganiseerd wordt, of dat het overgeorganiseerd is -beide komen uiteindelijk op hetzelfde neer. Maar globaal genomen hebben wij te doen met een positieve ontwikkeling.

ENKELE GEZICHTSPUNTEN DIE TIJDENS DE DISCUSSIE NAAR VOREN WERDEN GEBRACHT.

Tijdens de discussie kwamen vele waardevolle gezichtspunten naar voren, waarvan de meeste reeds geïntegreerd zijn in het naderhand geredigeerde betoog. Enkele dienen hier apart vermeld te worden. De staf van het ziekenhuis werd aangeduid als « de totale geneesheer » ; binnen die totaliteit dient echter één persoon het centrum te vormen. Die éne persoon heeft niet het recht, strict persoonlijke confidenties binnen de staf ter sprake te brengen. Verder werd betoogd, dat de medicus niet tot functionaris van het ziekenhuis gereduceerd kan worden, omdat zijn relatie tot de patiënt, b.v. wat voor- en nabehandeling betreft, mede buiten het ziekenhuis is gelegen. Het bestuur heeft soms de neiging, de medicus al te zeer als functionaris te zien. Ook werd naar voren gebracht dat de medische staf enige zeggingschap dient te hebben over nieuwe personen die als medici aangetrokken zullen worden ; deze zullen immers toekomstige medewerkers zijn, en het is zinvol, de keuze zo te verrichten dat optimale samenwerking verzekerd is. Bovendien kwam naar voren dat de economie soms de neiging heeft, zich van dienaresse tot meesteres te verheffen.

Lichamelijkheid in wijsgerig perspectief.

Dr. R. BAKKER

PERSONALIA.

Dr. R. Bakker. Geboren 1920. Studeerde klassieke letteren en theologie te Leiden, Amsterdan en Utrecht. Promotie in 1964 te Utrecht op proefschrift : « Het wijsgerig psychologisch denken van C. G. Carus in het licht van zijn godsbeschouwing. » Assistent van de theologische faculteit te Utrecht van 1949 tot 1956. Leraar aan het christelijk gymnasium te Utrecht van 1954 tot 1962. Sedert januari 1963 wetenschappelijk hoofdambtenaar voor de wijsbegeerte aan de R. U. te Groningen. Publikaties : Lot en Daad, Geluk en Rede in het Griekse denken De mondige mens tussen goed en kwaad (tezamen met Prof J. de Graaf). Artikelen over wijsgerige en antropologische onderwerpen, o. a. : De leer van de ander in de fenomenologie van M. Merleau-Ponty, Dwarsdoorsnede door de ethiek van het existentialisme, De filosofie van Bollnow.
Verschijnen zullen nog : Inleiding tot het fenomenologische denken, en een tekstenboek hij de Geschiedenis der Kerk en de Godsdienstwijsbegeerte (met Drs. Van den Akker).

In een van zijn boeiende nouvellen « The bottle Imp » vertelt R. L Stevenson van een man die door het leven rijkelijk was gezegend Door de hulp van een tovergeest, die in een fles woonde, was hij zeer vermogend geworden. Hij had een schitterend huis gekocht op een van de zonnige eilanden van de Pacific en hij was gehuwd met een zorgzame, hulpvaardige en liefderijke vrouw. Als hij 's morgens opstond, placht hij te zingen en als hij zich waste in zijn ultramoderne badkamer, drong zijn vrolijke stem door de muren tot in de slaapkamer door. Op een ochtend hoorde zijn vrouw dat het zo vrolijk begonnen lied plotseling afbrak. Zij verlaat haar bed om te zien wat er aan de hand is en ze ontwaart haar man in een toestand van hopeloze depressie. Hij maakt haar deelgenoot van de oorzaak van zijn depressie : een klein wit vlekje op zijn lichaam — een on-

miskenbare indicatie van de gevreesde melaatsheid. Plotseling is de wereld voor hem veranderd ; het interesseert hem niet meer, dat hij een rijk man is en dat hij het mooiste huis van de Pacific bewoont. Hij heeft geen oog meer voor de stralende pracht van zijn tuin en omgeving. Zijn huis, tuin, tennisbanen en zwenbassins vergroten juist zijn wanhoop. Enkele minuten geleden nog behóórde hij bij dit alles, was hij nog samen met zijn vrouw met wie hij één was naar lichaam en ziel, maar nu was zij van hem gescheiden door een onoverbrugbare kloof : zij behoorde tot de kaste der gezonden, hij tot die der zieken. Zij was nu voorgoed buiten zijn bereik.

Dit verhaal is slechts een korte illustratie van wat de ervaring van duizenden is : een totale ommekeer, een radicale verandering in het levensbestek van een man of vrouw, die, opgenomen in een ziekenhuis, zich aan een diepingrijpende operatie moet blootstellen. De schok, de wellicht onvoorstelbare ontzetting om te ervaren, dat men het vertrouwde lichaamsdeel, dat zo geheel natuurlijk-vanzelfsprekend zijn taak verrichtte in het geheel van het lichamelijk schema, moet wegnemen om de levensweg verder te kunnen afleggen. Ja, dat men zo huiveringwekkend dichtbij met de dood geconfronteerd wordt, die men tot dusver als een theoretische mogelijkheid had beleefd en dus **niet** had beleefd en waarover men enkel in de derde persoon placht te spreken. Een gebeurtenis die resonneert tot in de verste en diepste uithoeken van de menselijke existentie.
In de laatste decennia is er op het terrein der wijsbegeerte een groeiende belangstelling voor het menselijk lichaam. Meer en meer waakt men zich los van de gedachte, sinds eeuwen verkondigd en aanvaard, dat de mens de som is van twee ongelijkwaardige delen, ziel **en** lichaam. Plato leerde, althans in de eerste periode van zijn wijsgerige bezinning dat het lichaam de kerker is van de ziel, waaruit zij door de dood bevrijd wordt. De dood is verlossing, bevrijding uit de anonieme binding van het lichaam, waarbij zij terugkeert naar het land harer herkomst, het rijk der ideeën, waarin zij vóór haar komst in het lichaam heeft verkeerd en waarin zij haar ware wezen, haar authentieke zijn hervindt.
Een fraaie en wellicht troostrijke gedachte, maar — zouden al de lichamelijk gehandicapten en gedupeerden niet hogelijk verbaasd geweest zijn, als ze zouden horen, dat het lichaam niets anders is dan een onpersoonlijk, materieel omhulsel van wat de mens naar zijn wezen is : de ziel, de psychè ? **Is** dit niet hoogst irreëel ? Hij die bespeurt, aldus Prof. Van den Berg in zijn instructieve boekje The Phenomenological Approach to Psychiatry, dat een kwaadaardige ziekte bezig is zijn lichaam te slopen, troost zich waarachtig niet met de constatering dat zijn ziekte slechts betrokken is op zijn lichamelijk omhulsel ; hij weet, dat zijn gehele existentie, zijn psychisch leven incluis, door de ramp der ziekte getroffen is.

Het is de fenomenologie, ook een voor de psychologie en psychiatrie uiterst relevant gebleken methode, die uit de oorspronkelijke ervaring

de eenheid van ziel en lichaam zichtbaar maakt. Met oorspronkelijke ervaring bedoel ik die ervaring die aan alle reflectie voorafgaat. De moderne wijsbegeerte legt op deze dusgenaamde « prereflexieve » ervaring een grote nadruk. Het is moeilijk, zo niet onmogelijk om deze ervaring in adequate begrippen te vangen. Zij onttrekt zich aan een sluitende logica. Als een moeder aan het ziekbed van haar kind diens handje streelt, dan streelt ze geen anoniem stukje vlees, dat zich aan het lichaam bevindt op een bepaalde plaats, maar dan streelt ze het kind, zoals ze het kent en zoals het is. Het strelend gebaar is significant, het incarneert de zin van het integrale, existentiële contact van twee levende mensen, dat onmiddellijk en direct is. Het lichaam van de voorwetenschappelijke ervaring is niet dat, wat de anatomie beschrijft. Het zou een onvergeeflijke fout zijn, wanneer een medisch student, bezig met het aaien van de wang van zijn verloofde, via dit gebaar zijn anatomische en osteologische kennis zou repeteren voor een komend tentamen. Het zou van een onvergeeflijk gebrek aan werkelijkheidszin getuigen, of liever het zou in hoge mate grotesk zijn, als we de kus wetenschappelijk zouden klassificeren. In zijn beroemde Enten-Eller gaat Kierkegaard op dit probleem in. Men kan de kussen indelen naar het geluid dat ze maken. Maar dit geluid is nauwelijks te definiëren. Men kan ze indelen naar het geluid dat ze maken. Maar dit geluid is nauwelijks te definiëren. het ongenblik en naar de vorm van aanraking. Van den Berg maakt naar aanleiding hiervan de opmerking dat bij de laatste indeling een wetenschap als de natuurkunde grenzeloos faalt.

Misschien zal de lezer denken : Ja, dit is allemaal zo vanzelfsprekend, dat hierover schrijven op zijn zachtst gezegd tijdverlies betekent. Weest u niet al te snel met een zodanige verzuchting. Laten we niet vergeten, dat Plato verder heeft doorgewerkt dan ge wellicht denkt, — dat zijn dualistische visie een diepgaand spoor heeft nagelaten tot op onze tijd toe en daarmee de wetenschappen van wijsbegeerte en ethiek, theologie en pedagogiek fundamenteel heeft beïnvloed. Op de Academie voor Lichamelijke Opvoeding te Amsterdam, waar ik het genoegen had, enige jaren wijsbegeerte te doceren, kreeg ik eens een gesprek met enige pas aangekomen studenten over de betekenis van de gymnastiek. We waren het er onmiddellijk over eens, dat de betekenis van dit vak in ons land nog veel te weinig wordt ingezien. Deze jongelieden vertelden mij, dat ze daarom met zulk een vreugde naar Amsterdam waren gekomen, omdat ze nu eindelijk eens bevrijd zouden zijn van de geestelijke ballast die de Middelbare School hun gedurende vijf jaar te torsen had gegeven en dat ze zich nu geheel aan het lichaam konden wijden. Een redenering, die ik hun niet kwalijk nam maar mij door haar eenzijdigheid verraste : een redenering van een onvervalst platonischcartesiaans allure ! Scheiding van lichaam en ziel. Het onderwijs houdt zich bezig met de geest, de gymnastiek met het lichaam. Deze onderscheiding leeft nog steeds voort in ons van intellectualisme druipende

klimaat. Op het schoolrapport staat het vak gymnastiek onderaan. De geest heeft prioriteit op het lichaam. Een onvoldoende voor gymnastiek is niet erg, onvoldoende voorlatijn of wiskunde zou duizendmaal erger zijn. De plaats van de gymnastiek op het rapport weerspiegelt natuurgetrouw de waardering die men er binnen de hiërarchie van vakken aan toekent. Maar spreken we niet van lichamelijke opvoeding ? En is opvoeding niet meer dan alléén cultivering van het lichaam ? Uit ervaring weet ik dat leerlingen ook voor andere dan lichamelijke moeilijkheden bij hun gymnastiekleraar om steun en advies komen. Men neemt een leraar gymnastiek vaak meer in vertrouwen dan een andere vakdocent. Kon dit niet te maken hebben met de omvattende taak van de gymnastiekleraar, die zich zeker niet beperkt tot het aankweken van een zekere lichamelijke lenigheid, maar zich uitstrekt tot de integrale persoon van de leerling ? Is sportiviteit alleen toepasselijk waar het lichaam in geding is ? Ik zou wel eens willen weten, hoe kameraadschappelijkheid enkel lichamelijk gerealiseerd kan worden.

Om op een ander gebied over te stappen : Gaat het wel op om te zeggen, dat een arts zich op de genezing van lichamelijke ziekten toelegt en dat een predikant uitsluitend geïntendeerd is op de gezondheid van de ziel ? Zijn er ook niet geesteszieken ? Is het niet tekenend, dat een psychiater, alvorens hij zich mag wijden aan de studie van het psychisch aspect van de mens, de gehele medische opleiding moet hebben voltooid ? Waaruit blijkt, dat reeds in deze studie rekening is gehouden met het samen behoren van lichaam en ziel. Hoezeer hangen lichamelijke klachten niet samen met geestelijke stoornissen en omgekeerd ! En hoe zal een predikant over geestelijke zaken kunnen spreken, als de materiële voorwaarden niet aanwezig zijn om een pastoraal gesprek vruchtbaar te doen zijn ? Ideas have no legs !

De Franse filosoof Descartes staat in de annalen van het wijsgerig denken te boek als degene die aan scheiding van lichaam en ziel een wijsgerige grondslag heeft verleend. Het lichaam komt er nauwelijks beter af dan bij Plato : het is volgens deze wijsgeer een mechanisme. Lichaam en ziel zijn categorisch van elkaar onderscheiden als uitgebreidheid (extensio) en denking (cogitatio). Ons lichaam behoort tot de sfeer van het meetbare, berekenbare, analyseerbare, waaraan ons eigenlijke zelf geen deel heeft. Dit zelf is ons denken. Cogito, ergo sum ! Het denken is de mens. Het lichaam kunnen we beschouwen als een voorwerp. Deze lichaamsbeschouwing past voortreffelijk in een mechanische wereldbeschouwing, die in zijn tijd algemeen gangbaar was. Dieren zijn machines. God heeft de wereld in beweging gezet en nu blijft zij op eigen kracht doordraaien. Hetgeen de sarcastische opmerking van zijn geniale tijdgenoot Pascal uitlokte, dat hij het eigenlijk zonder God had willen stellen, maar dat hij God ten tonele moest voeren om de wereld te kunnen laten draaien.

Nu is het opvallend, dat Descartes op het niveau der wijsgerige reflectie de scheiding van lichaam en ziel consequent heeft willen doorvoeren, maar dat hij in het gewone spraakgebruik als neerslag van de praktische levenservaring de eenheid van de mens accentueert. Het is alsof de ervaring met explosief geweld ontsnapt aan de spanning waarin de reflexie haar gevangen hield. De dagelijkse ervaring is genoegzaam, aldus Descartes, om van het samengaan van lichaam en ziel overtuigd te zijn, ja, zij biedt daartoe zelfs de allerzerste en meest duidelijke basis. Maar dit geldt uitsluitend voor de ervaring. En ervaringskennis is voor hem geen eigenlijke kennis. De eigenlijke kennis wordt verworven door de geest : hij ontdekt de waarheid. Descartes is een rationalist. Als hij zou hebben moeten kiezen tussen de oordelen : ik **ben** een lichaam of ik **heb** een lichaam. dan zou hij stellig voor het laatste oordeel gekozen hebben.

Zeker : ik heb een lichaam. Als een dokter mijn lichaam onderzoekt, omdat ik klachten heb, dan is dat lichaam voor hem een object dat op symptomen van mogelijke kwalen wordt onderzocht. Hij onderzoekt mijn lichaam, dat ik heb. Nu weten we, dat het besef doorbreekt, dat het lichaam méér is dan een object. Ook in de geneeskunde, al beschouwen zich vele patiënten in de ziekenhuizen als nummers tegen de achtergrond van het routine-onderzoek van de artsen. Anderzijds onderwerpt de arts, alvorens hij tot het onderzoek overgaat, de patiënt aan een klinisch gesprek, waaruit hij poogt op te maken of zijn klachten wellicht ook niet buiten-organische oorzaken hebben. De psycho-somatische geneeskunde wint veld al voltrekt zich deze instelling langzamer dan we denken.

De filosoof Sartre geeft toe, dat het lichaam óók een ding, een object, een « en-soi » is, dat gelijk alle en-soi's walging kan opwekken. Van deze ervaring heeft hij een uiterst realistische tekening gegeven in zijn eerste roman : La Nausée. Maar Sartre weet ook, dat de mens een lichaam is. We leven ons lichaam. Ons lichaam is « corps vécu ». Er is volgens Sartre een nauwe samenhang tussen lichaam en wereld. Via het lichaam benaderen we de wereld, via het lichaam handelen we in onze wereld. Ons lichaam is coëxtensief met de wereld. Het is overal, evenzeer in het feit, dat de straatlantaren de struik verbergt die aan de weg staat als in het feit, dat het zolderkamertje boven de vensters aan de zesde verdieping ligt. Het lichaam is het geheel van betrekkingen tot de wereld. Het is het ongrijpbaar centrum van de wereld rondom. Dank zij het lichaam verschijnt het lichaam mij op geordende wijze. Doordat ik de wereld vat in een bepaald perspectief komt er structuur in de wereld. En tegelijk openbaart het perspectief van de wereld het beeld van mijn lichamelijkheid. We komen hier nog op terug. In ieder geval is het lichaam bij Sartre geen contingente toevoeging van mijn ziel. Het is de permanente structuur van mijn zijn. In deze zin kan men zeggen, dat het bewustzijn zijn lichaam existeert.

Het moderne denken legt op de belevingsstructuur van het lichaam alle nadruk. Er is een onscheidbare eenheid van ik en lichaam in de primaire, oorspronkelijke sfeer der beleving. Via de abstraherende reflectie kan ik mij pas verheffen uit deze originaire belevingssfeer en mij als ding beschouwen, op deze wijze objectieve kennis omtrent mijzelf verkrijgend. Het « corps vécu » staat dan tegenover het « corps-objet ». In de anglo-amerikaanse terminologie : het « prereflective body » tegenover het « anatomical and physiological body ». Er moet geen scheiding, maar wel een nadrukkelijke onderscheiding gemaakt worden tussen het lichaam, zoals het in de medische handboeken wordt beschreven (het lichaam dat we hebben) en het lichaam, zoals we het prereflexief beleven (het lichaam, dat we zijn). Prof. Van der Berg vertelt in zijn genoemd boekje van een patiënt die met allerlei hartklachten bij een dokter kwam. Deze onderzoekt zijn hart, signaleerde niets verontrustends. Zo nu en dan een iets te groot interval tussen de slagen. Verder geen afwijkingen. Maar de patiënt gelooft dit niet. Hij is er van overtuigd, dat zijn hart, gezien de toenemende frequentie der onregelmatige palpitaties met de daarbij komende verschijnselen als een geen gedeelte vergeten het centrum van het leven en de existentie, het hart als de in- en uitgang van het leven, het middelpunt van de betrekkingen tot de wereld. Zijn relatie tot de wereld is gestoord en bijgevolg zijn gemoedsleven, hetgeen zich fysiologisch uit in incidentele hartkloppingen. Het hart, dat de patiënt voelt, verwijst naar het gehele psychosomatische zijn van de mens, het hart dat de arts examineert, is een onderdeel, zij het ook een zeer belangrijk onderdeel van het lichaam-organisme. Het hart van de patiënt is het hart van « le corps vécu », het hart van de dokter dat van « le corps-objet » !
Maar nu kan mijn lichaam tot object worden voor de ander. Voor de blik van de ander leef ik niet langer mijn lichaam. Dan ben ik mijzelf niet meer. In de schaamte b.v. erken ik, dat ik ben, zoals de ander mij ziet. Enkele voorbeelden : Opgetogen, dat ik voor een moeilijk examen geslaagd ben, lucht ik mijn blijdschap in een complex van willekeurige lichaamsbewegingen, die ik in het normale verkeer niet zou maken, maar die ik mij in de stilte van het bos kan permitteren. Plotseling ontwaar ik een fiets tegen een boom, waardoor ik de aanwezigheid van een ander vermoed, die mij ziet. Als bij toverslag voegen zich mijn ledematen weer in het gewone ritme, ik gedraag mij als een keurige wandelaar.

Iemand is bezig uit jaloezie door een sleutelgat te kijken. Zijn lichaamshouding is de doorleefde expressie van zijn jaloezie. Uit zijn lichaamsgedrag lezen we de jaloersheid af. Dan naderen passen in de gang. Er komt iemand aan. Als bij toverslag verandert de lichaamssituatie : onder de blik van de ander verstart het lichaam van de jaloerse man tot een object, een ding, een en-soi, een anatomical-physiological body. Nu deze man zich bespield wet, wordt hij onhandig, het lichaam leeft niet meer het onbekommerde leven

Nu is het opvallend, dat Descartes op het niveau der wijsgerige reflectie de scheiding van lichaam en ziel consequent heeft willen doorvoeren, maar dat hij in het gewone spraakgebruik als neerslag van de praktische levenservaring de eenheid van de mens accentueert. Het is alsof de ervaring met explosief geweld ontsnapt aan de spanning waarin de reflexie haar gevangen hield. De dagelijkse ervaring is genoegzaam, aldus Descartes, om van het samengaan van lichaam en ziel overtuigd te zijn, ja, zij biedt daartoe zelfs de allerzerste en meest duidelijke basis. Maar dit geldt uitsluitend voor de ervaring. En ervaringskennis is voor hem geen eigenlijke kennis. De eigenlijke kennis wordt verworven door de geest : hij ontdekt de waarheid. Descartes is een rationalist. Als hij zou hebben moeten kiezen tussen de oordelen : ik **ben** een lichaam of ik **heb** een lichaam. dan zou hij stellig voor het laatste oordeel gekozen hebben.

Zeker : ik heb een lichaam. Als een dokter mijn lichaam onderzoekt, omdat ik klachten heb, dan is dat lichaam voor hem een object dat op symptomen van mogelijke kwalen wordt onderzocht. Hij onderzoekt mijn lichaam, dat ik heb. Nu weten we, dat het besef doorbreekt, dat het lichaam méér is dan een object. Ook in de geneeskunde, al beschouwen zich vele patiënten in de ziekenhuizen als nummers tegen de achtergrond van het routine-onderzoek van de artsen. Anderzijds onderwerpt de arts, alvorens hij tot het onderzoek overgaat, de patiënt aan een klinisch gesprek, waaruit hij poogt op te maken of zijn klachten wellicht ook niet buiten-organische oorzaken hebben. De psycho-somatische geneeskunde wint veld al voltrekt zich deze instelling langzamer dan we denken.

De filosoof Sartre geeft toe, dat het lichaam óók een ding, een object, een « en-soi » is, dat gelijk alle en-soi's walging kan opwekken. Van deze ervaring heeft hij een uiterst realistische tekening gegeven in zijn eerste roman : La Nausée. Maar Sartre weet ook, dat de mens een lichaam is. We leven ons lichaam. Ons lichaam is « corps vécu ». Er is volgens Sartre een nauwe samenhang tussen lichaam en wereld. Via het lichaam benaderen we de wereld, via het lichaam handelen we in onze wereld. Ons lichaam is coëxtensief met de wereld. Het is overal, evenzeer in het feit, dat de straatlantaren de struik verbergt die aan de weg staat als in het feit, dat het zolderkamertje boven de vensters aan de zesde verdieping ligt. Het lichaam is het geheel van betrekkingen tot de wereld. Het is het ongrijpbaar centrum van de wereld rondom. Dank zij het lichaam verschijnt het lichaam mij op geordende wijze. Doordat ik de wereld vat in een bepaald perspectief komt er structuur in de wereld. En tegelijk openbaart het perspectief van de wereld het beeld van mijn lichamelijkheid. We komen hier nog op terug. In ieder geval is het lichaam bij Sartre geen contingente toevoeging van mijn ziel. Het is de permanente structuur van mijn zijn. In deze zin kan men zeggen, dat het bewustzijn zijn lichaam existeert.

Het moderne denken legt op de belevingsstructuur van het lichaam alle nadruk. Er is een onscheidbare eenheid van ik en lichaam in de primaire, oorspronkelijke sfeer der beleving. Via de abstraherende reflectie kan ik mij pas verheffen uit deze originaire belevingssfeer en mij als ding beschouwen, op deze wijze objectieve kennis omtrent mijzelf verkrijgend. Het « corps vécu » staat dan tegenover het « corps-objet ». In de anglo-amerikaanse terminologie : het « prereflective body » tegenover het « anatomical and physiological body ». Er moet geen scheiding, maar wel een nadrukkelijke onderscheiding gemaakt worden tussen het lichaam, zoals het in de medische handboeken wordt beschreven (het lichaam dat we hebben) en het lichaam, zoals we het prereflexief beleven (het lichaam, dat we zijn). Prof. Van der Berg vertelt in zijn genoemd boekje van een patiënt die met allerlei hartklachten bij een dokter kwam. Deze onderzoekt zijn hart, signaleerde niets verontrustends. Zo nu en dan een iets te groot interval tussen de slagen. Verder geen afwijkingen. Maar de patiënt gelooft dit niet. Hij is er van overtuigd, dat zijn hart, gezien de toenemende frequentie der onregelmatige palpitaties met de daarbij komende verschijnselen als een geen gedeelte vergeten het centrum van het leven en de existentie, het hart als de in- en uitgang van het leven, het middelpunt van de betrekkingen tot de wereld. Zijn relatie tot de wereld is gestoord en bijgevolg zijn gemoedsleven, hetgeen zich fysiologisch uit in incidentele hartkloppingen. Het hart, dat de patiënt voelt, verwijst naar het gehele psychosomatische zijn van de mens, het hart dat de arts examineert, is een onderdeel, zij het ook een zeer belangrijk onderdeel van het lichaam-organisme. Het hart van de patiënt is het hart van « le corps vécu », het hart van de dokter dat van « le corps-objet » !
Maar nu kan mijn lichaam tot object worden voor de ander. Voor de blik van de ander leef ik niet langer mijn lichaam. Dan ben ik mijzelf niet meer. In de schaamte b.v. erken ik, dat ik ben, zoals de ander mij ziet. Enkele voorbeelden : Opgetogen, dat ik voor een moeilijk examen geslaagd ben, lucht ik mijn blijdschap in een complex van willekeurige lichaamsbewegingen, die ik in het normale verkeer niet zou maken, maar die ik mij in de stilte van het bos kan permitteren. Plotseling ontwaar ik een fiets tegen een boom, waardoor ik de aanwezigheid van een ander vermoed, die mij ziet. Als bij toverslag voegen zich mijn ledematen weer in het gewone ritme, ik gedraag mij als een keurige wandelaar.

Iemand is bezig uit jaloezie door een sleutelgat te kijken. Zijn lichaamshouding is de doorleefde expressie van zijn jaloezie. Uit zijn lichaamsgedrag lezen we de jaloersheid af. Dan naderen passen in de gang. Er komt iemand aan. Als bij toverslag verandert de lichaamssituatie : onder de blik van de ander verstart het lichaam van de jaloerse man tot een object, een ding, een en-soi, een anatomical-physiological body. Nu deze man zich bespield wet, wordt hij onhandig, het lichaam leeft niet meer het onbekommerde leven

Nu is het opvallend, dat Descartes op het niveau der wijsgerige reflectie de scheiding van lichaam en ziel consequent heeft willen doorvoeren, maar dat hij in het gewone spraakgebruik als neerslag van de praktische levenservaring de eenheid van de mens accentueert. Het is alsof de ervaring met explosief geweld ontsnapt aan de spanning waarin de reflexie haar gevangen hield. De dagelijkse ervaring is genoegzaam, aldus Descartes, om van het samengaan van lichaam en ziel overtuigd te zijn, ja, zij biedt daartoe zelfs de allerzerste en meest duidelijke basis. Maar dit geldt uitsluitend voor de ervaring. En ervaringskennis is voor hem geen eigenlijke kennis. De eigenlijke kennis wordt verworven door de geest : hij ontdekt de waarheid. Descartes is een rationalist. Als hij zou hebben moeten kiezen tussen de oordelen : ik **ben** een lichaam of ik **heb** een lichaam. dan zou hij stellig voor het laatste oordeel gekozen hebben.

Zeker : ik heb een lichaam. Als een dokter mijn lichaam onderzoekt, omdat ik klachten heb, dan is dat lichaam voor hem een object dat op symptomen van mogelijke kwalen wordt onderzocht. Hij onderzoekt mijn lichaam, dat ik heb. Nu weten we, dat het besef doorbreekt, dat het lichaam méér is dan een object. Ook in de geneeskunde, al beschouwen zich vele patiënten in de ziekenhuizen als nummers tegen de achtergrond van het routine-onderzoek van de artsen. Anderzijds onderwerpt de arts, alvorens hij tot het onderzoek overgaat, de patiënt aan een klinisch gesprek, waaruit hij poogt op te maken of zijn klachten wellicht ook niet buiten-organische oorzaken hebben. De psycho-somatische geneeskunde wint veld al voltrekt zich deze instelling langzamer dan we denken.

De filosoof Sartre geeft toe, dat het lichaam óók een ding, een object, een « en-soi » is, dat gelijk alle en-soi's walging kan opwekken. Van deze ervaring heeft hij een uiterst realistische tekening gegeven in zijn eerste roman : La Nausée. Maar Sartre weet ook, dat de mens een lichaam is. We leven ons lichaam. Ons lichaam is « corps vécu ». Er is volgens Sartre een nauwe samenhang tussen lichaam en wereld. Via het lichaam benaderen we de wereld, via het lichaam handelen we in onze wereld. Ons lichaam is coëxtensief met de wereld. Het is overal, evenzeer in het feit, dat de straatlantaren de struik verbergt die aan de weg staat als in het feit, dat het zolderkamertje boven de vensters aan de zesde verdieping ligt. Het lichaam is het geheel van betrekkingen tot de wereld. Het is het ongrijpbaar centrum van de wereld rondom. Dank zij het lichaam verschijnt het lichaam mij op geordende wijze. Doordat ik de wereld vat in een bepaald perspectief komt er structuur in de wereld. En tegelijk openbaart het perspectief van de wereld het beeld van mijn lichamelijkheid. We komen hier nog op terug. In ieder geval is het lichaam bij Sartre geen contingente toevoeging van mijn ziel. Het is de permanente structuur van mijn zijn. In deze zin kan men zeggen, dat het bewustzijn zijn lichaam existeert.

Het moderne denken legt op de belevingsstructuur van het lichaam alle nadruk. Er is een onscheidbare eenheid van ik en lichaam in de primaire, oorspronkelijke sfeer der beleving. Via de abstraherende reflectie kan ik mij pas verheffen uit deze originaire belevingssfeer en mij als ding beschouwen, op deze wijze objectieve kennis omtrent mijzelf verkrijgend. Het « corps vécu » staat dan tegenover het « corps-objet ». In de anglo-amerikaanse terminologie : het « prereflective body » tegenover het « anatomical and physiological body ». Er moet geen scheiding, maar wel een nadrukkelijke onderscheiding gemaakt worden tussen het lichaam, zoals het in de medische handboeken wordt beschreven (het lichaam dat we hebben) en het lichaam, zoals we het prereflexief beleven (het lichaam, dat we zijn). Prof. Van der Berg vertelt in zijn genoemd boekje van een patiënt die met allerlei hartklachten bij een dokter kwam. Deze onderzoekt zijn hart, signaleerde niets verontrustends. Zo nu en dan een iets te groot interval tussen de slagen. Verder geen afwijkingen. Maar de patiënt gelooft dit niet. Hij is er van overtuigd, dat zijn hart, gezien de toenemende frequentie der onregelmatige palpitaties met de daarbij komende verschijnselen als een geen gedeelte vergeten het centrum van het leven en de existentie, het hart als de in- en uitgang van het leven, het middelpunt van de betrekkingen tot de wereld. Zijn relatie tot de wereld is gestoord en bijgevolg zijn gemoedsleven, hetgeen zich fysiologisch uit in incidentele hartkloppingen. Het hart, dat de patiënt voelt, verwijst naar het gehele psychosomatische zijn van de mens, het hart dat de arts examineert, is een onderdeel, zij het ook een zeer belangrijk onderdeel van het lichaam-organisme. Het hart van de patiënt is het hart van « le corps vécu », het hart van de dokter dat van « le corps-objet » !
Maar nu kan mijn lichaam tot object worden voor de ander. Voor de blik van de ander leef ik niet langer mijn lichaam. Dan ben ik mijzelf niet meer. In de schaamte b.v. erken ik, dat ik ben, zoals de ander mij ziet. Enkele voorbeelden : Opgetogen, dat ik voor een moeilijk examen geslaagd ben, lucht ik mijn blijdschap in een complex van willekeurige lichaamsbewegingen, die ik in het normale verkeer niet zou maken, maar die ik mij in de stilte van het bos kan permitteren. Plotseling ontwaar ik een fiets tegen een boom, waardoor ik de aanwezigheid van een ander vermoed, die mij ziet. Als bij toverslag voegen zich mijn ledematen weer in het gewone ritme, ik gedraag mij als een keurige wandelaar.

Iemand is bezig uit jaloezie door een sleutelgat te kijken. Zijn lichaamshouding is de doorleefde expressie van zijn jaloezie. Uit zijn lichaamsgedrag lezen we de jaloersheid af. Dan naderen passen in de gang. Er komt iemand aan. Als bij toverslag verandert de lichaamssituatie : onder de blik van de ander verstart het lichaam van de jaloerse man tot een object, een ding, een en-soi, een anatomical-physiological body. Nu deze man zich bespield wet, wordt hij onhandig, het lichaam leeft niet meer het onbekommerde leven

Nu is het opvallend, dat Descartes op het niveau der wijsgerige reflectie de scheiding van lichaam en ziel consequent heeft willen doorvoeren, maar dat hij in het gewone spraakgebruik als neerslag van de praktische levenservaring de eenheid van de mens accentueert. Het is alsof de ervaring met explosief geweld ontsnapt aan de spanning waarin de reflexie haar gevangen hield. De dagelijkse ervaring is genoegzaam, aldus Descartes, om van het samengaan van lichaam en ziel overtuigd te zijn, ja, zij biedt daartoe zelfs de allerzerste en meest duidelijke basis. Maar dit geldt uitsluitend voor de ervaring. En ervaringskennis is voor hem geen eigenlijke kennis. De eigenlijke kennis wordt verworven door de geest : hij ontdekt de waarheid. Descartes is een rationalist. Als hij zou hebben moeten kiezen tussen de oordelen : ik **ben** een lichaam of ik **heb** een lichaam. dan zou hij stellig voor het laatste oordeel gekozen hebben.

Zeker : ik heb een lichaam. Als een dokter mijn lichaam onderzoekt, omdat ik klachten heb, dan is dat lichaam voor hem een object dat op symptomen van mogelijke kwalen wordt onderzocht. Hij onderzoekt mijn lichaam, dat ik heb. Nu weten we, dat het besef doorbreekt, dat het lichaam méér is dan een object. Ook in de geneeskunde, al beschouwen zich vele patiënten in de ziekenhuizen als nummers tegen de achtergrond van het routine-onderzoek van de artsen. Anderzijds onderwerpt de arts, alvorens hij tot het onderzoek overgaat, de patiënt aan een klinisch gesprek, waaruit hij poogt op te maken of zijn klachten wellicht ook niet buiten-organische oorzaken hebben. De psycho-somatische geneeskunde wint veld al voltrekt zich deze instelling langzamer dan we denken.

De filosoof Sartre geeft toe, dat het lichaam óók een ding, een object, een « en-soi » is, dat gelijk alle en-soi's walging kan opwekken. Van deze ervaring heeft hij een uiterst realistische tekening gegeven in zijn eerste roman : La Nausée. Maar Sartre weet ook, dat de mens een lichaam is. We leven ons lichaam. Ons lichaam is « corps vécu ». Er is volgens Sartre een nauwe samenhang tussen lichaam en wereld. Via het lichaam benaderen we de wereld, via het lichaam handelen we in onze wereld. Ons lichaam is coëxtensief met de wereld. Het is overal, evenzeer in het feit, dat de straatlantaren de struik verbergt die aan de weg staat als in het feit, dat het zolderkamertje boven de vensters aan de zesde verdieping ligt. Het lichaam is het geheel van betrekkingen tot de wereld. Het is het ongrijpbaar centrum van de wereld rondom. Dank zij het lichaam verschijnt het lichaam mij op geordende wijze. Doordat ik de wereld vat in een bepaald perspectief komt er structuur in de wereld. En tegelijk openbaart het perspectief van de wereld het beeld van mijn lichamelijkheid. We komen hier nog op terug. In ieder geval is het lichaam bij Sartre geen contingente toevoeging van mijn ziel. Het is de permanente structuur van mijn zijn. In deze zin kan men zeggen, dat het bewustzijn zijn lichaam existeert.

Het moderne denken legt op de belevingsstructuur van het lichaam alle nadruk. Er is een onscheidbare eenheid van ik en lichaam in de primaire, oorspronkelijke sfeer der beleving. Via de abstraherende reflectie kan ik mij pas verheffen uit deze originaire belevingssfeer en mij als ding beschouwen, op deze wijze objectieve kennis omtrent mijzelf verkrijgend. Het « corps vécu » staat dan tegenover het « corps-objet ». In de anglo-amerikaanse terminologie : het « prereflective body » tegenover het « anatomical and physiological body ». Er moet geen scheiding, maar wel een nadrukkelijke onderscheiding gemaakt worden tussen het lichaam, zoals het in de medische handboeken wordt beschreven (het lichaam dat we hebben) en het lichaam, zoals we het prereflexief beleven (het lichaam, dat we zijn). Prof. Van der Berg vertelt in zijn genoemd boekje van een patiënt die met allerlei hartklachten bij een dokter kwam. Deze onderzoekt zijn hart, signaleerde niets verontrustends. Zo nu en dan een iets te groot interval tussen de slagen. Verder geen afwijkingen. Maar de patiënt gelooft dit niet. Hij is er van overtuigd, dat zijn hart, gezien de toenemende frequentie der onregelmatige palpitaties met de daarbij komende verschijnselen als een geen gedeelte vergeten het centrum van het leven en de existentie, het hart als de in- en uitgang van het leven, het middelpunt van de betrekkingen tot de wereld. Zijn relatie tot de wereld is gestoord en bijgevolg zijn gemoedsleven, hetgeen zich fysiologisch uit in incidentele hartkloppingen. Het hart, dat de patiënt voelt, verwijst naar het gehele psychosomatische zijn van de mens, het hart dat de arts examineert, is een onderdeel, zij het ook een zeer belangrijk onderdeel van het lichaam-organisme. Het hart van de patiënt is het hart van « le corps vécu », het hart van de dokter dat van « le corps-objet » !
Maar nu kan mijn lichaam tot object worden voor de ander. Voor de blik van de ander leef ik niet langer mijn lichaam. Dan ben ik mijzelf niet meer. In de schaamte b.v. erken ik, dat ik ben, zoals de ander mij ziet. Enkele voorbeelden : Opgetogen, dat ik voor een moeilijk examen geslaagd ben, lucht ik mijn blijdschap in een complex van willekeurige lichaamsbewegingen, die ik in het normale verkeer niet zou maken, maar die ik mij in de stilte van het bos kan permitteren. Plotseling ontwaar ik een fiets tegen een boom, waardoor ik de aanwezigheid van een ander vermoed, die mij ziet. Als bij toverslag voegen zich mijn ledematen weer in het gewone ritme, ik gedraag mij als een keurige wandelaar.

Iemand is bezig uit jaloezie door een sleutelgat te kijken. Zijn lichaamshouding is de doorleefde expressie van zijn jaloezie. Uit zijn lichaamsgedrag lezen we de jaloersheid af. Dan naderen passen in de gang. Er komt iemand aan. Als bij toverslag verandert de lichaamssituatie : onder de blik van de ander verstart het lichaam van de jaloerse man tot een object, een ding, een en-soi, een anatomical-physiological body. Nu deze man zich bespield wet, wordt hij onhandig, het lichaam leeft niet meer het onbekommerde leven

Nu is het opvallend, dat Descartes op het niveau der wijsgerige reflectie de scheiding van lichaam en ziel consequent heeft willen doorvoeren, maar dat hij in het gewone spraakgebruik als neerslag van de praktische levenservaring de eenheid van de mens accentueert. Het is alsof de ervaring met explosief geweld ontsnapt aan de spanning waarin de reflexie haar gevangen hield. De dagelijkse ervaring is genoegzaam, aldus Descartes, om van het samengaan van lichaam en ziel overtuigd te zijn, ja, zij biedt daartoe zelfs de allerzerste en meest duidelijke basis. Maar dit geldt uitsluitend voor de ervaring. En ervaringskennis is voor hem geen eigenlijke kennis. De eigenlijke kennis wordt verworven door de geest : hij ontdekt de waarheid. Descartes is een rationalist. Als hij zou hebben moeten kiezen tussen de oordelen : ik **ben** een lichaam of ik **heb** een lichaam. dan zou hij stellig voor het laatste oordeel gekozen hebben.

Zeker : ik heb een lichaam. Als een dokter mijn lichaam onderzoekt, omdat ik klachten heb, dan is dat lichaam voor hem een object dat op symptomen van mogelijke kwalen wordt onderzocht. Hij onderzoekt mijn lichaam, dat ik heb. Nu weten we, dat het besef doorbreekt, dat het lichaam méér is dan een object. Ook in de geneeskunde, al beschouwen zich vele patiënten in de ziekenhuizen als nummers tegen de achtergrond van het routine-onderzoek van de artsen. Anderzijds onderwerpt de arts, alvorens hij tot het onderzoek overgaat, de patiënt aan een klinisch gesprek, waaruit hij poogt op te maken of zijn klachten wellicht ook niet buiten-organische oorzaken hebben. De psycho-somatische geneeskunde wint veld al voltrekt zich deze instelling langzamer dan we denken.

De filosoof Sartre geeft toe, dat het lichaam óók een ding, een object, een « en-soi » is, dat gelijk alle en-soi's walging kan opwekken. Van deze ervaring heeft hij een uiterst realistische tekening gegeven in zijn eerste roman : La Nausée. Maar Sartre weet ook, dat de mens een lichaam is. We leven ons lichaam. Ons lichaam is « corps vécu ». Er is volgens Sartre een nauwe samenhang tussen lichaam en wereld. Via het lichaam benaderen we de wereld, via het lichaam handelen we in onze wereld. Ons lichaam is coëxtensief met de wereld. Het is overal, evenzeer in het feit, dat de straatlantaren de struik verbergt die aan de weg staat als in het feit, dat het zolderkamertje boven de vensters aan de zesde verdieping ligt. Het lichaam is het geheel van betrekkingen tot de wereld. Het is het ongrijpbaar centrum van de wereld rondom. Dank zij het lichaam verschijnt het lichaam mij op geordende wijze. Doordat ik de wereld vat in een bepaald perspectief komt er structuur in de wereld. En tegelijk openbaart het perspectief van de wereld het beeld van mijn lichamelijkheid. We komen hier nog op terug. In ieder geval is het lichaam bij Sartre geen contingente toevoeging van mijn ziel. Het is de permanente structuur van mijn zijn. In deze zin kan men zeggen, dat het bewustzijn zijn lichaam existeert.

Het moderne denken legt op de belevingsstructuur van het lichaam alle nadruk. Er is een onscheidbare eenheid van ik en lichaam in de primaire, oorspronkelijke sfeer der beleving. Via de abstraherende reflectie kan ik mij pas verheffen uit deze originaire belevingssfeer en mij als ding beschouwen, op deze wijze objectieve kennis omtrent mijzelf verkrijgend. Het « corps vécu » staat dan tegenover het « corps-objet ». In de anglo-amerikaanse terminologie : het « prereflective body » tegenover het « anatomical and physiological body ». Er moet geen scheiding, maar wel een nadrukkelijke onderscheiding gemaakt worden tussen het lichaam, zoals het in de medische handboeken wordt beschreven (het lichaam dat we hebben) en het lichaam, zoals we het prereflexief beleven (het lichaam, dat we zijn). Prof. Van der Berg vertelt in zijn genoemd boekje van een patiënt die met allerlei hartklachten bij een dokter kwam. Deze onderzoekt zijn hart, signaleerde niets verontrustends. Zo nu en dan een iets te groot interval tussen de slagen. Verder geen afwijkingen. Maar de patiënt gelooft dit niet. Hij is er van overtuigd, dat zijn hart, gezien de toenemende frequentie der onregelmatige palpitaties met de daarbij komende verschijnselen als een geen gedeelte vergeten het centrum van het leven en de existentie, het hart als de in- en uitgang van het leven, het middelpunt van de betrekkingen tot de wereld. Zijn relatie tot de wereld is gestoord en bijgevolg zijn gemoedsleven, hetgeen zich fysiologisch uit in incidentele hartkloppingen. Het hart, dat de patiënt voelt, verwijst naar het gehele psychosomatische zijn van de mens, het hart dat de arts examineert, is een onderdeel, zij het ook een zeer belangrijk onderdeel van het lichaam-organisme. Het hart van de patiënt is het hart van « le corps vécu », het hart van de dokter dat van « le corps-objet » !
Maar nu kan mijn lichaam tot object worden voor de ander. Voor de blik van de ander leef ik niet langer mijn lichaam. Dan ben ik mijzelf niet meer. In de schaamte b.v. erken ik, dat ik ben, zoals de ander mij ziet. Enkele voorbeelden : Opgetogen, dat ik voor een moeilijk examen geslaagd ben, lucht ik mijn blijdschap in een complex van willekeurige lichaamsbewegingen, die ik in het normale verkeer niet zou maken, maar die ik mij in de stilte van het bos kan permitteren. Plotseling ontwaar ik een fiets tegen een boom, waardoor ik de aanwezigheid van een ander vermoed, die mij ziet. Als bij toverslag voegen zich mijn ledematen weer in het gewone ritme, ik gedraag mij als een keurige wandelaar.

Iemand is bezig uit jaloezie door een sleutelgat te kijken. Zijn lichaamshouding is de doorleefde expressie van zijn jaloezie. Uit zijn lichaamsgedrag lezen we de jaloersheid af. Dan naderen passen in de gang. Er komt iemand aan. Als bij toverslag verandert de lichaamssituatie : onder de blik van de ander verstart het lichaam van de jaloerse man tot een object, een ding, een en-soi, een anatomical-physiological body. Nu deze man zich bespield wet, wordt hij onhandig, het lichaam leeft niet meer het onbekommerde leven

van de jaloezie. Hij ervaart zijn lichaam als iets dat niet existentieel meer bij hem behoort. Hij is van zichzelf vervreemd. We spraken zoëven over de blik. Sartre's tekening van de blik is het bewijs van zijn meesterschap in de kunst der psychologische observatie en analyse. Hoe openbaart zich de blik ? In de meeste gevallen zó, dat twee ogen zich op mij richten. Maar hij kan ook gegeven zijn n.a.v. het geritsel van twijgen, het geluid van een stap, door stilte gevolgd, etc. Op zichzelf zijn deze geen blik, maar zij vertegenwoordigen het oog : het oog wordt niet allereerst als zintuigelijk orgaan verstaan, maar als drager van de blik. Vergis ik mij niet, als blijkt dat geen concrete ander mij ziet ?
Neen, ik ervaar de ander nu overal, ik beleef meer dan ooit zijn voor-de-ander-zijn. De blik van de ander verwijst mij naar mijzelf, we worden ons ervan bewust, in de blik te worden bekeken. Wat ik onmiddellijk waarneem, als ik takken achter me hoor kraken, is niet dit dat er iemand is, maar veeleer dat ik kwetsbaar ben, dat ik een lichaam **heb**... dat ik gezien word, dat ik object word.

Nogmaals : ik heb een lichaam en ik ben een lichaam. Prof. De Waelhens uit Leuven is van oordeel, dat Sartre's beschouwingen over het lichaam het belangrijkste deel van zijn filosofie zullen blijken te zijn. Het is, zoals we reeds zagen de toegangspoort voor ons tot de dingen van de wereld. De samenhang van lichaam en wereld wordt ook duidelijk, wanneer we van de ervaring uitgaan, dat het lichaam op zichzelf niet direct kenbaar is : de eigengeaardheid van het lichaam, zoals ik het leef, met zijn zintuigen en activiteitsontplooiing ervaar ik pas in mijn gericht-zijn op iets anders. Wanneer ik mij bewust ben van een wereld-rondom met haar waargenomen dingen, die tevens als even zovele mogelijkheden tot ontvouwing van mijn werkzaamheid werktuigen zijn, dan is er tegelijkertijd het besef van mijn lichamelijk aanwezig zijn bij die wereld. De wereld ervaar ik steeds van mijzelf uit, zoals we reeds zagen. Zo onderken ik het lichaam voor mij in zijn betrokken zijn op iets anders. We kunnen nog verder gaan : door het lichaam oriënteer ik mij in de wereld. De wereld is geen ondoorzichtige en onkenbare massa meer, zij profileert zich, zij krijgt een afgebakende structuur. Als ik mensen voor mij zie zitten en als ik hier en ginds geluiden hoor — rondom mij ontvouwt zich de wereld als een geordend geheel. Ik ken de wereld doorta ik in de wereld geïncorporeerd ben. Er is een wereldonthullende oriëntatie met mijn lichaam als uitgangspunt. Dit uitgangspunt, deze uitgangssituatie betekent reeds een bepaald perspectief. Het lichaam bewaart mij er voor, de wereld met een « regard survolant » te overschouwen en alle gezichtspunten te laten samensmelten in een alomvattend, absoluut perspectief. We nemen de dingen nu eenmaal in « Abschattungen » waar, d.w.z. de dingen vertonen zich aan mij onder een bepaald perspectief. We zien b.v. de voorkant van een kopje, maar we weten dat de achterkant ervan medegegeven is. Dat we alleen deze voorkant zien, hangt af van onze lichamelijke po-

sitie. Deze verleent aan de wereld een bepaald perspectief. Maar dit niet alleen : ook nodigt de wereld ons uit, een bepaald lichamelijk gedrag aan te nemen, overeenkomstig de situatie waarin we ons bevinden. Tussen de wereld en het lichaam is er een voortdurende conversatie, een onophoudelijke dialoog. De wereld stelt vragen en het lichamelijk gedrag is een antwoord.

Een voorbeeld : Een jong meisje heeft een vrije avond en wil die avond in de stad doorbrengen. Zij hoopt er vrienden te ontmoeten en indruk te maken. Ze trekt haar mooiste kleren aan, gebruikt rijkelijk make-up en staande voor de spiegel beoordeelt ze de resultaten van deze metamorfose. Zij bekijkt zichzelf letterlijk met andere ogen. Ze realiseert de wijze waarop haar vrienden haar die avond zullen zien. Haar lichaamsbewegingen passen zich onwillekeurig aan bij de situatie, zij is al in de stad en daarom maakt zij voor de spiegel dribbelpasjes en geeft ze zich al over aan flirtations. Dan verlaat ze de slaapkamer, gaat naar beneden en groet haar ouders. Opvallend is nu het verschil in gedrag. Haar lichamelijke situatie weerspiegelt de reële situatie waarin ze teruggevallen is. Haar ouders merken niets bijzonders. Ze belooft vóór twaalf uur thuis te zijn en de deur op het nachtslot te doen. Haar gedrag is natuurlijk. Haar lichaam beantwoordt aan de normale kind-ouder relatie. In de stad is het anders : Daar anwoordt haar lichaam op een andere wereld op de wijze van een elegante koketterie.

Het lichaam antwoordt. Het lichaam is lichaam in situatie. Daarom valt het lichaam nooit met zichzelf samen. Het is altijd gericht op omringende werkelijkheid. De mens existeert : de mens treedt buiten zichzelf, hij is altijd bij iets anders, hij is altijd verder dan hij zelf is. Dit krijgt sprekend relief in het lichamelijke gedrag.

Het moge duidelijk geworden zijn, dat het idee der scheiding van lichaam en ziel, eeuwenlang als een onaantastbaar dogma gehuldigd, onhoudbaar is geworden.

Prof. Van Niftrik maakt de o.i. juiste opmerking, dat de mensheid eeuwenlang geleefd heeft bij de Platonische zielsleer, waarbij het lichaam gezien werd als stoffelijk en sterfelijk, de ziel als onstoffelijk en onsterfelijk. Ook de christelijke kerk heeft steeds geleefd (ook nu nog wel !) bij een antropologie die meer heidens dan bijbels-christelijk was. Over de dode wordt vaak nog gesproken als over het « stoffelijk overschot ». Hier ligt een miskenning, een degradatie van de lichamelijkheid in en een overwaardering van de ziel. Maar de mens is een eenheid naar lichaam en ziel en deze conceptie betekent de doodsteek voor een dualistische antropologie. Gelukkig breekt deze gedachte in theologicis meer en meer baan.

Tot de vernieuwing van de opvattingen omtrent de lichamelijkheid heeft Sartre in belangrijke mate bijgedragen. Toch is hij niet aan het gevaar van dualisme ontkomen. Scherp stelt Sartre het bewustzijn (pour-soi) tegenover het contingente, absolute, positieve zijn op zich

zelf (en-soi). De mens heeft een lichaam en hij is een lichaam. Sommigen zijn van oordeel, dat Sartre's land- en vakgenoot Merleau-Ponty beter dan Sartre de laatste resten van het cartesiaanse denken heeft opgeruimd. De mens is zijn lichaam. De oorspronkelijke vriendschap tussen deze beide denkers liep uit op een verwijdering, omdat Sartre naar de mening van Merleau - Ponty meer en meer de weg opging van een radicale scheiding van het pour-soi en het en-soi, hetgeen hij in naam der fenomenologie veroordeelde. Deze scheiding moest leiden tot een vernietiging van de ambiguïteit (dubbelzinnigheid) als de zingevende, menselijke tegenwoordigheidsstructuur waarbinnen niets absoluuts is, noch het subject noch de rede noch de vrijheid noch de zin, maar waarbinnen het object, de ander en de historie de mens tegemoet treden in een wederzijdse zinsamenhang. Merleau-Ponty verwijt aan Sartre, dat hij de weg van het rationalisme is opgegaan. Tegenover deze scheiding stelt Merleau-Ponty met grote nadruk de eenheid der menselijke existentie. De mens behoort noch integraal tot het rijk van de geest noch dat van het lichaam : hij openbaart de realiteit van een volstrekt eigensoortig zijnde, dat lichaam en geest is in een wederzijdse, dialectische verbondenheid. Het zijn van het lichaam drukt zich uit in zijn functie, zin te geven, betekenissen te doen ontstaan, zich te poneren in dat, wat het niet is, kortom zich in de ontmoeting met de wereld te boven te gaan.
Dit klinkt allemaal erg filosofisch en het is ook filosofisch, maar een voorbeeld kan de zaak wat verduidelijken. Laten we denken aan het menselijke gedrag. Dit gedrag openbaart zich allereerst in een lichaamshouding. Als ik woedend ben, dan heb ik gebalde vuisten, of als ik verdrietig ben, is dit te zien aan mijn verwrongen gelaatstrekken. Mijn vreugde wordt manifest in het dansen etc.

Nu zijn, op zichzelf beschouwd deze gedragingen zinloos. Op zichzelf gezien zijn deze bewegingen niets anders dan de in- of ontspanning van zekere spierbundels en hebben enkel fysiologische betekenis. Maar ze worden pas zinvol als ze beschouwd worden als de totale expressie van een totaal psychisch gebeuren. De menselijke bedoelingen kleden zich in het gewaad van het lichamelijke gedrag, sterker nog,, want hier zou men nog een latent dualisme in kunnen lezen : zij **zijn** het lichamelijke gedrag. Intellectualistisch gesproken is de woede verschillend van de woedende gedraging. Descartes zou gesteld hebben : eerst is er in mijn binnenste de woede. Deze intentie van woede wordt zichtbaar in de houding van woede. Maar fenomenologisch gesproken is er een ondeelbare eenheid van wat ik voel en wat ik doe, er is een wederkerige relatie tussen de smart als gevoelen en de smart als gedraging : het een is er niet zonder het andere, beide roepen ze elkaar spontaan op.

We hebben in het voorafgaande enkele malen de naam van Plato genoemd. We hebben gezegd dat Plato in zijn eerste periode een

sterk dualisme voorstond, dat is blijven doorwerken. In zijn latere periode krijgt het lichaam een belangrijker plaats in zijn denken. In zijn dialoog **Timaeus** wordt zelfs gesproken van de invloeden van het lichaam op de ziel. Hier staat het lichaam als een gelijkwaardige partner naast de ziel in een verbondenheid waarin beide een symmetrische eenheid vormen. Dit is een actueel gezichtspunt. Trouwens, deze actualiteit springt ook naar voren, wanneer we letten op zijn beschouwing der natuurwetenschappen. Hij is van oordeel, dat, hoe belangrijk de natuurwetenschappen ook zijn, zij op zichzelf geen sleutel tot de verklaring der verschijnselen kunnen bieden. Plato geeft ons een beschrijving van Socrates' aanvankelijk enthousiasme voor Anaxagaros' principe van de alles ordenende geest als verklaringsgrond der natuur, maar ook van zijn latere teleurstelling, toen het niet consequent werd toegepast als verklaring der afzonderlijke verschijnselen. De natuurwetenschap, aldus Plato, zou op de vraag waarom Socrates op deze stoel zit, met een beroep op fysiologische oorzaken antwoorden : « Omdat zijn beenderen kunnen draaien in de gewrichten en zijn spieren zich kunnen spannen en ontspannen ». « Maar », repliceert Socrates, » dan zouden deze beenderen en spieren al lang ergens in Megara of Boeotië zijn, als ik het niet beter had geacht, het vonnis der Atheners te accepteren en niet weg te lopen ». Niet-fysiologische factoren kunnen door de fysiologie niet in het geding gebracht worden. Want de bedoeling en de wil van het handelende subject spelen er geen rol. Het lichaam kan op elk moment een andere houding aannemen, naarmate het meer op zijn omgeving gericht is. Zo blijkt, dat het geen in zichzelf gesloten, met zichzelf samenvallend object is : het « ontdingt » zich permanent. Het bewustzijn gebruikt het lichaam niet als een instrument om zich te openbaren : het is zelf **lichamelijk** bewustzijn. Het is « conscience engagée ».

We hebben de indruk, dat, waar Sartre het volle gewicht legt op het bewustzijn (pour-soi) Merleau-Ponty dit doet op de lichamelijkheid. We zijn met het lichaam versmolten, aldus Merleou-Ponty, dat meer van het lichaam weet dan wij zelf. Via het lichaam ben ik betrokken op de wereld. Mijn lichamelijk gesitueerd-zijn in de wereld brengt mee, dat de positie der objecten evenzeer door mijn lichaam als mijn lichaam door de positie der objecten wordt bepaald. We zagen al, dat het lichaam een geheel van gedragingen is die het legitieme antwoord vormen op de situatie en mogelijk-heden van het in-de-wereld-zijn. Deze situatie wisselt telkens, zodat het gedrag nooit op de Wijze van het behaviorisme met het lichaam samenvalt. We kunnen terecht spreken van de ambiguïteit van het lichamelijk zijn.

De lichamelijkheid speelt ook een centrale rol in de ontmoeting met de ander. Ik ontmoet de ander niet in een gedachte ruimte, in de cartesiaanse sfeer van het Cogito (ik denk), maar op de bodem van een gemeenschappelijke wereld, waarin het lichaam geworteld is en

waarin het zijn enige, legitieme domicilie heeft. In mijn confrontatie met de ander ontmoet ik een existentie, die in haar subjectiviteit aan dezelfde voorwaarden van lichaam en wereld gebonden is en deze ontmoeting voltrekt zich in de ruimte der lichamelijkheid, d.i. daar, waar er een onmiddellijke wederkerigheid van bedoelingen is, die zich in het veld der lichamelijke betrekkingen spontaan manifesteert. Voorbeeld : een baby opent intuïtief zijn mond, als ik doe alsof ik op een van zijn vingertjes wil bijten. Een gebaar roept spontaan een reactie op. Zij komt niet tot stand door vergelijking (welke zou de norm der vergelijking moeten zijn ?) — zij zou dan ontleend moeten worden aan datgene wat juist vergeleken moet worden. Het zou onzin zijn om te beweren dat het kind zijn gezicht met het mijne vergeleken heeft, vergeleken heeft om door analogie een corresponderend gebaar te maken. Het zien van de beweging van mijn mond is voor hem al voldoende om dit gebaar te maken. De gebaren verwijzen zinvol naar el-kaar. In het zinveld der lichamelijke betrekkingen vullen de gebaren elkaar aan. Een geïsoleerd gebaar is zin-loos.

De met mijn in-de-wereld-zijn principieel gegeven onvoltooidheid en begrensdeheid van mijn daden vereisen de wederkerigheid van mijn bedoelingen en de gebaren van de ander. Zo kan het lichaam van de ander door mij worden ervaren als een mysterieuze voortzetting van het mijne. Een band bindt ons samen in een anonieme existentie. Onze omgang met de vele cultuurvormen van het dagelijkse leven vormt hiervan een sprekende illustratie. Een kind weet reeds gebruik te maken van een bepaald voorwerp, b.v. een hamer, zonder dat dit hem van te voren is geleerd. De correspondentie tussen wat het ziet doen en wat het doet wordt gegarandeerd door het lichamelijk schema. Zeer duidelijk ligt dit in de taal : in de taal zijn we meer dan ooit op elkaar aangewezen, hier vullen we elkaar aan op principiële wijze. Zo zien we, hoezeer het lichaam als wijsgerig gegeven in de moderne bezinning een rol speelt. Het kan niet anders of dit heeft zijn consequenties voor de lichamelijkheid.Ik ben van oordeel dat de docent of de arts aan de wijsgerige problematiek van het lichaam niet kan voorbijgaan. Wat we enkele decennia geleden nog niet konden dromen, hoogstens als een utopie verwerpen, moet in onze tijd vatbaar voor verwerkelijking zijn : een steeds verder gaand contact tussen wijsgeren en artsen. Voor de wijsgeer is zulk een ontmoeting van belang, omdat hij er opnieuw van overtuigd wordt van welke betekenis het praktische leven voor de bezinning van de filosoof is, voor de arts, omdat hij geconfronteerd wordt met de ernst, waarmee het filosofisch denken zich richt op de vragen van het alledaagse bestaan. Het ware te wensen dat aan de universiteiten wijsbegeerte gedoceerd werd voor de medische studenten en niet vrijblijvend, maar als tentamenvak. Het zou een heilzame doorbreking zijn van de eenzijdigheid, waaraan de medische opleiding nog altijd laboreert.

Met dank overgenomen uit « Soteria », nummer 2 februari 1964.

Als een juichende god
wil ik je aarde zijn
want je lach is lente

in je hoogte wil ik draven
van een nieuw leven

ik wil drinken aan je bron
en openkelken in je wonder
want je dagen zijn een nooit begonnen begin

Je bent eenzaam- man op de berg
en je weet in deze wereld van dingen
de morgen een onrijpe nood
een nacht gedragen en voldragen

als een stille kat op de berm
staar je de witte nevel na
je ijle lege handen dromen
van de akker en de oogst
je wou verhuizen mijn vriend
met de zwaluwtrek in de verte

op het pad naar de einder
ben je de naakte stenen gaan tellen
de rimpels op je vel
en je lippen bleven woorden tasten
je land van onbegrepen raadsels

Als de weke nachtschade
tekenen zwarte graafkevers
en mijn slecht beploegde akker
heeft geen graan geoogst

Ik sta ijl alleen
met mijn witte schedel
in de wachtkamer

droef is de regen-meidruppel
als een misthoorn
het zuchten in een uitgezongen stilte

QUERCUS,
3de dokt. geneeskunde
Gent

Neem en lees !

Prof. Dr. BERTRANGS

Wellicht is het niet misplaatst er even aan te herinneren dat de termen « Heilige Schrift » en « Bijbel » alle boeken van het Oude en Nieuwe Testament aanduiden als de volledige verzameling van geschriften die onder ingeving van de Heilige Geest geschreven zijn. Sinds lang werd algemeen erkend dat de Heilige Schrift door inhoud en vorm tot de wereldliteratuur behoort. Daar komt thans bij dat ze een bestseller is geworden en doorgaat voor het meest gelezen boek ter wereld. Nochtans brengt dit niet mee dat de geloofsverkondiger bevredigd is en aan verademen denkt. Want nog elke dag leest hij verwondering in de ogen van zijn toehoorders of gesprekpartners, als hij uitnodigt tot bijbellezing. In de brede lagen van het volk voelt men zich nog altijd ietwat onwennig, kijkt men nog immer een beetje ongelovig en vraagt men zich aarzelend af : « Is de Heilige Shrift dan geen verboden lectuur voor de katholiek ? Heeft het lezen der gewijde boeken werkelijk zijn nut ? Kunt u me wenken geven voor een methodische bijbellezing ? « Ziedaar 3 vragen, die we beurtelings zullen beantwoorden.

De Bijbel is geen verboden lectuur voor de katholiek.
De kerkelijke wetgeving bevatte nooit en nergens een algemeen verbod van bijbellezing.

Maar omdat de Kerk de bewaarster van de openbaring is heeft ze het recht en de plicht de te aanvaarden betekenis van de H. Schrift vast te leggen. Zodoende vrijwaart ze de onaantastbaarheid van het boek der boeken tegen elk subjectivisme, dit is vrij onderzoek of willekeur. Vandaar dat na de reformatie herhaaldelijk — en meer bepaald in de jaren 1559, 1564, 1757, 1807, 1824 en 1884 — werd afgekondigd :

dat zonder speciaal verlof van de Heilige Stoel geen katholiek de Bijbel mocht lezen in de volkstaal,
dat alleen die uitgaven mochten gebruikt worden die goedgekeurd waren door de Heilige Stoel of voorzien waren van aantekeningen, ontleend aan kerkvaders en katholieke geleerden.

Onder het pontificaat van Leo XIII werd de wetgeving dermate gemildert, dat het persoonlijk verlof van de Heilige Stoel niet langer vereist werd.

En thans komen de voorschriften hierop neer :
uitgaven van de oorspronkelijke bijbeltekst en van de oude katholieke vertalingen, ook die van de Oosterse Kerk, mogen door iedereen gelezen worden, indien ze uitgegeven zijn door katholieken en met kerkelijke goedkeuring ;

bijbelveratlingen in de moedertaal mogen gelezen worden, indien ze goedgekeurd zijn door de Heilige Stoel of uitgegeven zijn onder toezicht der bisschoppen en voorzien zijn van aantekeningen, ontleend aan kerkvaders en katholieke geleerden ;
alle bijbeluitgaven van niet-katholieken mogen gebruikt worden door degenen die zich toeleggen op theologische of bijbelse studies, op voorwaarde dat de bijbeltekst getrouw en volledig is weergegeven en dat de inleidingen en aantekeningen niet ingaan tegen de katholieke leer.

Praktisch zal dit voor de doorsnee-lezer van het Nederlands taalgebied betekenen, dat hij zich naar eigen goeddunken een der volgende vertalingen aanschaft :

de zogenaamde Petrus Canisius-Bijbel, waarvan de juiste titel is : « De Heilige Schrift. Vertaling uit de grondtekst met aantekeningen in opdracht van de apologetische vereniging « Petrus Canisius », ondernomen met goedkeuring van de Hoogwaardige Bisschoppen van Nederland ». Dit werk werd uitgegeven door Het Spectrum te Utrecht en te Antwerpen, bevat de boeken van Oud en Nieuw Testament, verscheen ook in zakformaat in de Prismareeks van dezelfde uitgeverij en kan verkregen worden in elke katholieke boekhandel ;
de zogenaamde nieuwe vertaling, waarvan de juiste titel is : « Het Nieuwe Testament van Onze Heer Jesus Christus ». Dit werk werd in opdracht van het Nederlands episcopaat opgesteld door leden van het bijbelse werkgenootschap « Sint-Hiëronymus » en uitgegeven door de Katholieke Bijbelstichting Sint Willibrord te Oegstgeest in Nederland, bestaat ook in zakformaat en is verkrijgbaar in elke katholieke boekhandel.

Inzake geestelijke lezing moet de christen zich houden aan boeken van de bovenste plank. Nog terzijde gelaten dat diverse auteurs van geestelijke boeken niet veel meer opdienen dan ersatz en surrogaat, is het overduidelijk dat de lezing van Gods Woord in de H.

Schrift belangrijker en nuttiger is dan die van om het even welk boek dat zich geestelijk noemt :

Bij het lezen van de Bijbel is er iets gaande, wordt de lezer betrokken bij een gebeuren en wel het heilsgebeuren. Op het eerste zicht lijkt de Bijbel het geschreven woord van mensen te zijn. Maar dat is bedrieglijke schijn. Hij is geen dode letter maar levende werkelijkheid, niet zozeer een geschreven als wel een gesproken woord en dan niet het gesproken woord van een of ander mens maar het gesproken woord van God in hoogsteigen persoon. De Bijbel, met andere woorden, werd niet alleen in opdracht en onder ingeving van God **geschreven** maar werd en wordt ook en vooral door God **gezegd.** Vandaar dat hij er uiteraard om vraagt hardop gelezen en liefst voorgelezen te worden (Openb 1, 3). Vandaar ook dat bijbellezing niet zozeer een kwestie is van onderrichting en opwekking als wel van heilsbediening : op dat ogenblik treedt God zelf op ons toe, richt Hij het woord tot ons en betrekt Hij ons dus bij het heilsgebeuren. En het kan dan ook niet anders of het Woord van de Bijbel zal heilskrachtig werken in wie het neemt voor wat het is — voor het Woord van God —, in wie het doorziet en gelooft.

Het lezen van de Bijbel leert onderscheid maken tussen hoofdzaak en bijkomstigheden in het geestelijk leven. Het centrum van het christendom in de Heilige Drieënheid. En een christendom dat bijbelvast is, is natuurnoodzakelijk op Haar geconcentreerd ; want wie regelmatig en verstandig de H. Schrift leest, kan niet ontkomen aan de op Vader, Zoon en Geest gerichte opvoeding die ervan uitgaat.

Bijbellezing is het aangewezen geneesmiddel tegen heiliging op eigen kracht. Farizeeërs, of als u wilt : de schijnheiligen, sloofden zich af en toonden zich vroom, maar ze wisten het : ze achtten zich toonaangevend, voelden zich superieur en beschowuden hun levenswijze als alleenzaligmakend. De profeten, Christus en Sint Paulus — om ons tot hen te beperken — wezen deze mentaliteit dan ook zonder meer af. Wie hun uitlatingen leest, ervaart dat God het initiatief heeft, dat alles wat we zijn, hebben en doen genade is, en hij voelt aan dat moet trachten met God in de pas te lopen.

Het lezen van de Bijbel geeft apostolaatszin en apostolaatsijver. Gemakkelijk en dikwijls verheugen we ons in wat we reeds presteerden, in plaats van na te gaan wat we nog allemaal kunnen en moeten doen. Door de lezing van de H. Schrift nu zullen we ons er meer van bewust worden, dat we te weinig leven uit de genade van Christus, een genade die een zending naar en een bijdracht bij de anderen inhoudt, en dat een consequent geloof zich natuurnoodzakelijk uitleeft in daden van apostolaat.

Bijbellezing bevordert een alles overkoepelende visie op het christendom. Sinds jaar en dag maken we het bestaan mee van diverse

spiritualiteiten. Maar hoe verscheiden die vormen van godsdienstbeleving ook zijn, toch mogen ze nooit doen vergeten dat ze alle gegrondvest zijn op hetzelfde fundament dat Christus is, dat hun diversiteit secundair is tegenover de eenheid in het christendom, dat heiligen en stromingen slechts betekenis hebben in zoverre ze getuigenis afleggen van de éne Christus, Aanhangers van een of andere vorm moeten zich dus gebeurlijk ontdoen van alle weliswaar vrome, doch in wezen onchristelijke zelfingenomenheid en van de neiging bijkomstigheden op te schroeven. De lezing van de heilige boeken zal daarvoor van een niet de onderschatten belang zijn, omdat ze bijvoorbeeld zal toelaten in aanraking te komen met het vroegste christendom.

Hierna oordele de lezer zelf of het al dan niet de moeite waard is, en beter gezegd : of het al dan niet een plicht is intens aan bijbellezing te doen. Men verlieze daarbij niet uit het oog, dat de Heilige Schrift van nature uit bestemd is om hardop gelezen en bij voorkeur voorgelezen te worden, bijvoorbeeld in familiekring. Een woord van Sint Jan moge alle twijfel daaromtrent wegnemen ; hij schrijft : « Zalig hij die de woorden van de H. Schrift voorleest, en ook zij die ze aanhoren en die bovendien onderhouden wat erin geschreven staat » (Openb 1, 3 ; vgl. Mt 7, 24).

Vooraf dient beklemtoond te worden dat meer dan één bladzijde van het Oude Testament niet hoeft gelezen te worden, omdat ze zonder meer betrekking hebben op het verleden of voorbijgestreefd zijn door de leer van het Nieuwe Testament. We denken onder meer aan de geslachtslijsten van Adam tot David uit Ikron 1-9 (vgl. Mt 1, 1-17), aan de wetten en bepalingen van Numeri en Leviticus en aan de zogenaamde vloek- of wraakpsalmen.

Het overige leze men in een bepaalde volgorde, zonder daarom alle boeken en brieven te willen doornemen. Alles wel beschouwd menen we dat voor het dagelijks gebruik een maximum aan nut te halen is uit een orde en een keuze als deze :

1. - De Evangeliën.

Men zoeke in de Evangeliën — en in de bijbelse literatuur in het algemeen — geen geschiedenis in de moderne zin van het woord, want de schrijvers hebben dit niet nagestreefd. Hun aandacht ging niet allereerst uit naar het hoe, het wanneer, het waar en naar de zogenaamde tweede oorzaken van de gebeurtenissen ; ze beoogden zelfs niet ééns een volledige lijst aan te leggen en een nauwkeurige beschrijving op te stellen van Jezus' woorden en daden (Jo 20, 30 ; 21, 25). Vóór alles wilden ze heilsgeschiedenis schrijven, elk op hun manier aantonen dat Jezus de door God beloofde Messias was, de Zoon van God, de Weg, de Waarheid en het Leven, het Hoofd van de ledematen. Vandaar dat men er goed aan doet zich aan de hand

van een korte inleiding vooraf vertrouwd te maken met het eigen perspectief van elk Evangelie.

Liefst ga men niet eclectisch te werk, doch neme men de tekst door vanaf het begin en zonder iets over te slaan. Het feit immers dat een daad of een woord van Christus op die of die plaats verteld wordt, duidt op een welbepaalde bedoeling van de auteur : de juiste betekenis van de daad of het woord zal dan ook doorgaans uit de context blijken.

2. De Handelingen der Apostelen.

Men houde er rekening mee dat het boek bestaat uit twee delen, waarvan het eerste gaat tot 12, 24. Respectievelijk draaien ze rond de personen van Petrus en Paulus, vermits het eerste spreekt van de geschiedenis der christengemeente onder de joden van Jeruzalem en Palestina, en het tweede van de uitbreiding van het christendom over de Grieks-Romeinse wereld. Vandaar dat men ze wel eens de Handelingen van Petrus en de Handelingen van Paulus genoemd heeft. Gans het boek krijgt dikwijls de naam « Evangelie van de H. Geest » : de lezer maakt inderdaad mee, hoe de H. Geest het leven en de leer in de werk van Jeruzalem beheerst en de uitbreiding naar de heidenen voorzit.

Ter inleiding op elk der delen kan men zich gevoeglijk bedienen van « La communauté apostolique » van Mgr Cerfaux en van « Paulus » van Holzner : het eerste boek verscheen in de reeks « Témoins de Dieu » bij « Les éditions du Cerf » te Parijs, het tweede in Nederlandse vertaling bij de uitgevreij « 't Groeit » te Antwerpen.

3. De Brieven van Sint Paulus.

De geschriften van Sint Paulus zijn niet of nauwelijks te verstaan, als men vooraf niet weet op welke toestanden zij zinspeelden en welke vragen zij beantwoordden. De lezing van de Handelingen en vooral van het boek van Holzner zal echter een uitstekende voorbereiding geweest zijn.

Met inachtname van inleiding en aantekeningen, door de vertaler aangebracht — we denken inzonderheid aan de gekende Petrus Canisius-Bijbel en aan « Het Nieuwe Testament van Onze Heer Jesus Christus », leze men eerst de twee brieven aan de Thessalonicenzen en vervolgens de brieven aan de Galaten en de Romeinen. Daarna zal men in staat zijn ook de overige brieven, in chronologische volgorde, door te nemen.

4. De Boeken van het Oude Testament.

Men sla nooit een dezer boeken open zonder van tevoren een korte inleiding te hebben gelezen, bijvoorbeeld deze uit de Petrus Cani-

sius-Bijbel. Verder lijkt het ons verantwoord een bloemlezing naar keuze op te stellen uit de immense stof, en uit de gekozen boeken de meest sprekende pericopen over te houden voor herlezing. Belangrijk en nuttig zullen in dit verband vooral zijn Genesis, Exodus, Deuteronomium, Josue, Rechters, Samuel, Koningen, Makkabeën, Ruth, Tobias, Judith, Wijheidsliteratuur en Profeten.

Moge de lezer van bovenstaande regels thans meer overtuigd zijn van de dwingende noodzaak en het onschatbaar belang der bijbellezing voor zijn opgang naar waarachtig en volwassen christendom en, naar het woord van Sint Augustinus, de Bijbel ter hand nemen en lezen.

A. BERTRANGS.

